

'confino' fascista per i rom

**il confino fascista delle
"spie" rom in Sardegna**

dall'Istria a Perdas e Lula

*n
o
n
c
a
m
p
i
d
i
c
o*

*n
c
e
n
t
r
a
m
e
n
t
o
,
m
a
u
n
g
e
n
e
r
i
c
o
c
o
n
f
i
n
o*

*· A
l
r
e
s
t
o
,
p
e
n
s
a
v
a
n
o
l
e
p
i
e
t
r
e
p
o
l
v
e
r*

*o
s
e
d
e
l
l
e
c
a
m
p
a
g
n
e
s
a
r
d
e
,
l
a
m
i
s
e
r
i
a
d*

*e
i
p
a
e
s
i
:
i
p
i
ù
r
i
c
c
h
i
s
u
l
l
,
a
s
i
n
o
,
g
l
i*

*a
l
t
r
i
a
p
i
e
d
i
.
L
a
S
a
r
d
e
g
n
a
è
s
t
a
t
a
a
n
c
h*

*e
t
e
r
r
a
d
i
d
e
p
o
r
t
a
z
i
o
n
e
t
r
a
i
l
l
1
9
3
8
e
i
l*

**1
9
4
0
,
u
n
a
m
a
n
c
i
a
t
a
d
,
a
n
n
i
a
n
n
i
a
l
l
a
f
i**

*n
e
d
e
l
F
a
s
c
i
s
m
o
,
i
n
c
u
i
l
,
I
s
o
l
a
è
d
i
v
e
n*

*t
a
t
a
l
a
m
e
t
a
-
o
b
b
l
i
g
a
t
a
-
d
e
i
r
o
m
d
e
l
l
,*

*I
s
t
r
i
a
.
I
l
v
e
r
o
i
n
i
z
i
o
d
i
u
n
a
p
o
l
i
t
i
c
a*

*d
i
r
e
p
r
e
s
s
i
o
n
e
t
u
t
t
a
i
t
a
l
i
a
n
a
,
r
i
m
a
s*

*t
a
p
e
r
d
e
c
e
n
n
i
u
n
a
p
a
g
i
n
a
f
u
m
o
s
a
,
t
u
t
t*

*a
d
a
s
t
u
d
i
a
r
e
·
L
e
s
t
o
r
i
e
d
i
R
o
s
a
R
a
i
d
i
c*

*h
,
d
e
i
s
u
o
i
f
i
g
l
i
t
r
a
c
u
i
G
r
a
z
i
e
l
l
a
(
L
a*

*l
l
a
)
n
a
t
a
a
P
e
r
d
a
s
d
e
f
o
g
u
r
i
e
n
t
r
a
n
o
n
e*

*L
P
o
r
r
a
j
m
o
s
:
t
e
r
m
i
n
e
r
o
m
a
n
e
s
h
c
h
e
s
i
g*

*n
i
f
f
i
c
a
"
d
i
v
o
r
a
m
e
n
t
o
"
,
d
i
f
f
a
t
t
o
:
s
t
e
r*

*m
i
n
i
o
.*

Le
gg
i
an
ch
e:
I
L
MU
SE
O
VI
RT
UA
LE
.
La
me
mo
ri
a
de
l
Po
rr
aj
mo
s

in
re
te
:
i
do
cu
me
nt
i,
le
vo
ci
e
le
ri
co
st
ru
zi
on
i

**I
ro
m
si
nt
i
er
an
o
in
fa
tt
i
co**

ns
id
er
at
i
“s
pi
e”
da
Mu
ss
ol
in
i,
al
pa
ri
de
gl
i
eb
re
i:
e
qu
in
di
da
is
ol
ar
e
e
ne
ut
ra
li

zz
ar
e,
su
cc
es
si
va
me
nt
e
an
ch
e
in
ve
ri
la
ge
r
ne
l
Su
d
It
al
ia
(M
ol
is
e
e
Ab
br
uz
zo
)

e
in
Em
il
ia
Ro
ma
gn
a.
Fi
no
al
la
de
po
rt
az
io
ne
ne
gl
i
ul
ti
mi
an
ni
de
l
re
gi
me
in
Ge
rm
an
ia

e
Po
lo
ni
a
co
n
l'
uc
ci
si
on
e
di
mi
gl
ia
ia
di
uo
mi
ni
,
do
nn
e,
ba
mb
in
i:
la
st
im
a
è
di
50

Om
il
a.

Il
la
vo
ro
di
st
ud
io
e
ri
ce
rc
a
di
do
cu
me
nt
i
e
te
st
im
on
ia
nz
e
è
st
at
o
po
rt

at
o
av
an
ti
da
l
Ce
nt
ro
st
ud
i
zi
ng
ar
i
di
Ro
ma
e
da
va
ri
gi
or
na
li
st
i
e
st
or
ic
i,
tr
a

cu
i
Mi
re
ll
a
Ka
rp
at
i.
Un
a
re
te
in
pa
rt
e
ri
co
st
ru
it
a
di
st
or
ie
,
ra
cc
on
ti
e
vi
te
di

pa
ss
ag
gi
o.
Do
po
il
19
45
de
ll
e
ot
ta
nt
a
pe
rs
on
e
co
nf
in
at
e
in
Sa
rd
eg
na
no
n
c'
è
pi
ù

tr
ac
ci
a:
so
no
tu
tt
e
to
rn
at
e
ne
l
co
nt
in
en
te
,
a
ca
cc
ia
de
i
lo
ro
pa
re
nt
i
ch
e
sp
es

so
no
n
tr
ov
er
an
no
. An
ch
e
se
è
pr
ob
ab
il
e
ch
e
-
in
pa
rt
e
-
al
cu
ni
si
an
o
ri
ma
st
i.

Ne
è
co
nv
in
to
Lu
ca
Br
av
i,
de
ll
'U
ni
ve
rs
it
à
di
Ch
ie
ti
,
un
o
de
i
ri
ce
rc
at
or
i
ch
e
si

è
oc
cu
pa
to
de
i
ro
m
in
Sa
rd
eg
na
. Au
to
re
, in
si
em
e a
Ma
tt
eo
Ba
ss
ol
i,
de
l
"p
or
ra
ja

mo
s
in
It
al
ia
. La
pe
rs
ec
uz
io
ne
di
ro
m
e
si
nt
i
du
ra
nt
e
il
fa
sc
is
mo
".
Se
ne
è
pa
rl
at

o
in
un
o
de
i
ta
nt
i
ap
pu
nt
am
en
ti
de
ll
a
tr
e
gi
or
na
te
de
l
co
nv
eg
no
or
ga
ni
zz
at
o
da

ll
a
Ca
ri
ta
s
a
Ca
gl
ia
ri
da
l
ti
to
lo
"D
a
Zi
ng
ar
o
a
ci
tt
ad
in
o"
.
L'
or
di
ne
al
co
nf

in
o,
sc
ri
tt
o,
è
st
at
o
da
to
ne
l
19
41
:
un
a
ci
rc
ol
ar
e
ar
ri
va
ta
da
l
mi
ni
st
ro
de
gl
i

In
te
rn
i,
fi
rm
at
a
da
l
ca
po
de
ll
a
po
li
zi
a
Ar
tu
ro
Bo
cc
hi
ni
.
Si
or
di
na
va
:
«g
li
zi
ng

ar
i
di
na
zi
on
al
it
à
it
al
ia
na
ce
rt
a
au
t
pr
es
un
ta
an
co
ra
in
ci
rc
ol
az
io
ne
ve
ng
an
o
ra

st
re
ll
at
i
ne
l
pi
ù
br
ev
e
te
mp
o
po
ss
ib
il
e
et
co
nc
en
tr
at
i
so
tt
o
ri
go
ro
sa
vi
gi
la

nz
a
in
lo
ca
li
tà
me
gl
io
ad
at
te
a
ci
as
cu
na
pr
ov
in
ci
a»
·
Pr
im
a
an
co
ra
c'
er
a
st
at
o
un

ri
gi
do
e
de
tt
ag
li
at
o
ce
ns
im
en
to
. Po
i,
l'
or
di
ne
de
ll
e
pa
rt
en
ze
:
fi
no
a
Ci
vi
ta
ve

cc
hi
a,
po
i
la
na
ve
. Ot
ta
nt
a
pe
rs
on
e
sp
ar
pa
gl
ia
te
in
pa
es
i
mi
nu
sc
ol
i:
ne
l
Nu
or
es

e
e
ne
l
Sa
ss
ar
es
e.
A
Lu
la
,
Pe
rd
as
de
fo
gu
pa
ss
ag
gi
ce
rt
i
ch
e
si
ri
tr
ov
at
i
an
ch
e

ne
i
do
cu
me
nt
i
de
ll
'A
rc
hi
vi
o
di
Nu
or
o
e
di
Pa
si
no
,
in
pr
ov
in
ci
a
di
Po
la
.
Ma
i
mo

vi
me
nt
i
ve
rs
o
l'
Is
ol
a
er
an
o
in
iz
ia
ti
gi
à
pr
im
a,
ne
l
19
38
:
un
'a
lt
ra
do
nn
a,
An
ge

la
L
ev
ac
ov
ic
h:
ne
ss
un
re
at
o
a
su
o
ca
ri
co
,
so
lo
l'
es
se
re
ro
m.
E
co
sì
è
ar
ri
va
a
Lu

la
,
po
i
sp
os
ta
ta
a
Pe
rd
as
.
I
co
gn
om
i
so
no
so
pr
at
tu
tt
o
sl
av
i:
L
ev
ac
ov
ic
h,
Po
ro

pa
t,
Ra
id
ic
h,
St
ep
ic
h,
Ca
rr
i.
Ma
se
co
nd
o
gl
i
st
ud
io
si
no
n
er
an
o
gl
i
un
ic
i
pr
es
en

ti
in
Is
tr
ia
in
qu
eg
li
an
ni
. Le
al
tr
e
fa
mi
gl
ie
in
qu
an
to
"z
in
ga
ri
au
to
ct
on
i
na
zi
on
al

i”
no
n
su
bi
ro
no
il
co
nf
in
o,
al
me
no
fi
no
al
19
40
,
qu
an
do
la
pe
rs
ec
uz
io
ne
ar
ri
vò
an
ch
e

pe
r
i
ro
m
it
al
ia
ni
.

Su
ll
a
na
ve
pe
r
la
Sa
rd
eg
na
sa
li
ro
no
an
ch
e
mo
lt
i
ba
mb
in
i:

an
ch
e
se
a
co
nt
i
fa
tt
i
il
vi
ag
gi
o
pe
r
il
co
nf
in
o
sa
re
bb
e
st
at
o
pi
ù
co
st
os
o
ri

sp
et
to
al
l'
af
fi
da
me
nt
o
al
l'
Op
er
a
ma
te
rn
it
à
e
in
fa
nz
ia
.
A
ll
'a
rr
iv
o
lo
sm
is
ta

me
nt
o
a
ch
il
om
et
ri
e
ch
il
om
et
ri
di
di
st
an
za
:
un
a
o
ma
ss
im
o
du
e
fa
mi
gl
ie
pe
r
pa

es
e,
in
al
cu
ni
ca
si
an
ch
e
do
nn
e
so
le
. Un
a
a
Ur
zu
le
i,
un
a
a
Bo
rt
ig
al
i
e
co
sì
vi
a:

Ov
od
da
,
Ta
la
na
,
Lo
ce
ri
,
Nu
rr
i,
Po
sa
da
,
Pa
dr
ia
,
Ma
rt
is
,
Ch
ia
ro
mo
nt
i
e
Il
lo
ra

i.

De
ll
a
lo
ro
vi
ta
di
tu
tt
i
i
gi
or
ni
po
ch
e
tr
ac
ce
sc
ri
tt
e,
ne
i
ra
cc
on
ti
di
ch
i
ri

es
ce
a
to
rn
ar
e
in
Is
tr
ia
so
pr
at
tu
tt
o
la
fa
me
ne
ra
,
gl
i
st
en
ti
vi
ss
ut
i
ne
ll
a
mi
se

ri
a
sa
rd
a.
Co
nd
iz
io
ni
co
nd
iv
is
e
e
fa
mi
li
ar
i
co
n
gl
i
ab
it
an
ti
:
"C
'e
ra
un
a
fa
me

te
rr
ib
il
e
—
ra
cc
on
ta
Ro
sa
Ra
id
ic
h
—
Un
gi
or
no
,
no
n
so
co
me
,
un
a
ga
ll
in
a
si
è
in

fi
la
ta
ne
l
ca
mp
o.
Mi
so
no
ge
tt
at
a
so
pr
a
co
me
un
a
vo
lp
e,
l'
ho
am
ma
zz
at
a
e
ma
ng
ia
ta

da
ll
a
fa
me
ch
e
av
ev
o.
Mi
ha
nn
o
pi
cc
hi
at
a
e
mi
so
no
pr
es
a
se
i
me
si
di
ga
le
ra
pe
r
fu

rt
o”
.
Pa
rt
on
o
tu
tt
i
di
nu
ov
o
ve
rs
o
il
co
nt
in
en
te
s
ol
o
do
po
il
19
45
,
qu
an
do
la

gu
er
ra
è
di
fa
tt
o
fi
ni
ta
e
si
sm
an
te
ll
an
o
pu
re
i
la
ge
r
te
de
sc
hi
.
“N
on
es
is
to
no
pi

ù
te
st
im
on
i
di
re
tt
i
de
l
co
nf
in
o,
ma
è
di
fa
tt
o
un
ra
cc
on
to
co
ra
le
e
vi
vo
ne
ll
a
tr

ad
iz
io
ne
or
al
e
de
ll
e
fa
mi
gl
ie
ro
m”
,
sp
ie
ga
il
ri
ce
rc
at
or
e
Br
av
i.
I
do
cu
me
nt
i
sc

ri
tt
i
po
rt
an
o
an
ch
e
a
un
a
bi
mb
a
ro
m,
na
ta
pr
op
ri
o
a
Pe
rd
as
de
fo
gu
:
Gr
az
ie
ll
a

de
tt
a
La
lla,
a,
fi
gl
ia
di
Ro
sa
Ra
id
ic
h.
Ed
è
un
'e
cc
ez
io
ne
qu
as
i
na
zi
on
al
e,
pe
rc
hé
di
fa

tt
o
ve
ni
va
no
ev
it
at
e
le
re
gi
st
ra
zi
on
i.
È
la
st
es
sa
Ro
sa
Ra
id
ic
h
a
da
rn
e
te
st
im
on

ia
nz
a:
“M
ia
fi
gl
ia
La
ll
a
è
na
ta
in
Sa
rd
eg
na
a
Pe
rd
as
de
fo
gu
il
7
ge
nn
ai
o
19
43
,
er
av

am
o
lì
in
un
ca
mp
o
di
co
nc
en
tr
am
en
to
".
Ne
ss
un
la
ge
r
è
st
at
o,
po
i,
ac
ce
rt
at
o.
An
ch
e

se
no
n
si
es
cl
ud
e
-
sp
ie
ga
Br
av
i:
"c
he
es
is
te
ss
er
o
zo
ne
re
ci
nt
at
e"
,
o
ar
ee
in
cu
i

i
co
nf
in
at
i
ro
m
no
n
po
te
ss
er
o
at
tr
av
er
sa
re
se
mp
re
“p
er
mo
ti
vi
di
si
cu
re
zz
a”
.

Ep
pu
re
La
ll
a
di
Pe
rd
as
eb
be
an
ch
e
un
a
ma
dr
in
a
pe
r
il
ba
tt
es
im
o,
co
me
ra
cc
on
ta
Gi
ac

om
o
Ma
me
li
,
in
un
ar
ti
co
lo
su
i
ro
m
di
Fo
gh
es
u.
Tr
a
la
mi
se
ri
a
di
qu
eg
li
an
ni
e
qu
al

ch
e
pe
zz
o
di
pa
ne
di
vi
so
le
do
nn
e
sp
ic
ca
va
no
ri
sp
et
to
ai
pa
es
an
i:
sa
pe
va
no
an
ch
e
le

gg
er
e
e
sc
ri
ve
re
.
Co
me
di
mo
st
ra
no
i
do
cu
me
nt
i
e
le
st
es
se
le
tt
er
e
in
vi
at
e
da
ll

a
Ra
id
ic
h
al
le
au
to
ri
tà
:
sc
ri
tt
ur
a
sg
hi
mb
es
ci
a
ma
fe
rm
a
so
pr
at
tu
tt
o
ne
ll
e
in

te
nz
io
ni
.
Ne
gl
i
an
ni
di
co
nf
in
o
sc
ri
ve
pe
r
re
cl
am
ar
e
l'
in
de
nn
iz
zo
pr
ev
is
to
pe
r

gl
i
in
te
rn
at
i
da
l
re
gi
me
:
“M
a
ch
e
-
sp
ie
ga
Br
av
i
-
lo
St
at
o
no
n
co
rr
is
po
nd
ev

a
pr
at
ic
am
en
te
a
ne
ss
un
o”
.
E
an
co
ra
,
or
ma
i
do
po
mo
lt
i
an
ni
da
l
ri
to
rn
o
ne
ll
a

pe
ni
so
la
c
hi
ed
e
i
do
cu
me
nt
i
di
qu
el
la
fi
gl
ia
na
ta
a
Pe
rd
as
.
E
di
cu
i,
a
di
sp
et
to

di
tu
tt
i,
è
ri
ma
st
o
se
gn
o
ne
ll
e
ca
rt
e,
de
l
Co
mu
ne
e
pu
re
de
ll
a
pa
rr
oc
ch
ia
.
Mo

ni
a
Me
li
s